

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Кутузова М.М.

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

У статті аналізуються дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців для формування концептуальних основ економічної безпеки. Опрацьовується понятійний та категорійний апарати економічної безпеки. Визначаються негативні тенденції в економічній сфері національної безпеки та розробляються шляхи їх подолання.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економічний інтерес, економічна потреба, принципи, загроза, ризики, механізми.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні фіксується низький рівень економічної безпеки, який обумовлений неефективністю державного управління, його недостатньою зорієнтованістю на захист національних інтересів в економічній і соціальній сферах, а також непослідовністю та безсистемністю у здійсненні економічних реформ, недосконалістю національного законодавства щодо забезпечення економічної безпеки та ефективного управління економікою; недостатнім рівнем кваліфікації держслужбовців з питань забезпечення національної безпеки; корупцією в управлінських структурах. Ці та інші негативні економічні наслідки економічних реформ перетворились у вагомий загрози національній безпеці країни у всіх її сферах, особливо в економічній та соціальній. Практично по всіх визначених світовою практикою порогових значеннях показників економічної безпеки Україна перейшла небезпечну межу.

Таким чином, негативні тенденції в економічній сфері національної безпеки та потреби їх подолання визначають актуальність дослідження теоретичних основ формування і розвитку економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки досліджували такі вітчизняні вчені як: В.Н. Амітан, О.І. Амоша, О.І. Барановський, І.Ф. Білько, З.С. Варналій, О.С. Власюк, В.М. Геєць, Б.В. Губський, О.Є. Ємельянов, М.М. Єрмошенко, Я.А. Жаліло, М.І. Карлін, Б.Є. Кваснюк, Т.Т. Ковальчук, М.І. Крупка, М.Р. Кутузов, Д.Г. Лук'яненко, В.О. Мандибура, В.І. Мунтіян, І.В. Недін, О.Ф. Новікова, М.А. Павловський, Г.А. Пастернак-Таранушенко, С.І. Пірожков, А.Ю. Сменковський, А.І. Соляник, А.І. Сухоруков, М.Г. Чумаченко, В.Т. Шлемко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців, теоретична база для формування концептуальних основ економічної безпеки має на сьогодні все ще недостатній ступінь розробленості. Понятійний та категорійний апарати економічної безпеки потребують подальшого опрацювання.

Формулювання цілей статті. Дослідження теоретичних основ формування і розвитку економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність забезпечення національної та економічної безпеки виникає водночас із набуттям

державної незалежності та становленням загального процесу державотворення в країні.

За часів перебування України у складі СРСР економічна безпека була складовою державної безпеки. Виходячи з того, що державна безпека була спрямована на захист економічної, політичної та територіальної незалежності, згідно правових основ державності країни, вона визначала стан забезпечення економічної безпеки. Ця взаємообумовленість створювала підстави формування комплексної системи безпеки держави за всіма сферами життєдіяльності суспільства і не припускала нескордированих та ізованих підходів економічної політики і політики державної безпеки. Вона допомагала уникати нескордированості діяльності структур і механізмів безпеки, надавала чітке уявлення про функції та повноваження держави, систему планування і регулювання соціально-економічних відносин, постійного вивчення потреб забезпечення безпеки країни.

Розробка методологічних основ економічної безпеки держави з урахуванням накопичено досвіду та особливостей сучасного стану соціально-економічної трансформації в Україні потребує відповідей на питання щодо визначеності поняття економічної безпеки, економічних інтересів, принципів, загроз, напрямів економічної і національної безпеки та механізмів їх забезпечення.

Науково обґрунтоване тлумачення термінів та визначень з економічної безпеки є передумовою ефективності діяльності по її забезпеченню, прогнозування, попередження та скасування загроз національній безпеці, ефективності функціонування системи економічної та національної безпеки держави.

Існують різні точки зору на побудову визначення як самої «економічної безпеки», так і суміжних з нею понять та категорій. Узагальнення та аналіз сутності економічної безпеки у наукових працях визначають кілька основних точок зору з цих питань.

Значна кількість науковців визначають економічну безпеку як систему захищеності і захисту інтересів від впливу небезпечних умов, факторів, тенденцій. Таке бачення властиве А. Городецькому, К. Іпполітову, В. Савіну [6] та ін.

На думку А. Городецького, економічна безпека означає надійну і забезпечену всіма необхідними засобами держави захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх збитків [4, с. 46]. К. Іп-

політов вважає, що економічна безпека держави охоплює захищеність усієї системи «економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя» [6, с. 30].

В.І. Мунтіян констатує, що економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Це є висновком автора після розкриття змісту «економічна безпека держави» як стану захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах [8, с. 10]. Автор пропонує оцінювати економічну безпеку як результативність та ефективність загальнонаціональних заходів і механізмів з стабільного розвитку економіки та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Я. Жаліло розглядає економічну безпеку «як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [5, с. 25]. Відмінною рисою такого трактування є перехід від поняття безпеки як процесу щодо її забезпечення до поняття безпеки як стану певної якості, спроможності до розширеного відтворення. Одночасно він вважає за мету економічної безпеки три головні складові – потреби населення, протистояння загрозам та конкурентоспроможність національної економіки. Такий підхід всебічно відтворює зміст поняття економічної безпеки.

Б. Губський вважає, що основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати або, принаймні, швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру [2, с. 13]. Таке бачення головної категоріальної ознаки визначення сутності економічної безпеки корелює з поглядами Я. Жаліло, який також акцентує увагу на відтворювальних процесах. Цей погляд вітчизняних науковців є переконливим, бо з моменту порушення у системі відтворювання економічного потенціалу починає розвиватись процес деградації національної економіки, формуватися кризові передумови її стагнації. Структурні порушення у системі розширеного самовідтворення є тим лакмусовим папірцем, який сигналізує про перехід держави до стану економічної небезпеки.

В.М. Геєць, Б.Є. Кваснюк та інші автори Концепції економічної безпеки України вважають, що суть економічної безпеки характеризує «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій» та «здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [7, с. 5]. Якісною ознакою цієї позиції є комплексний підхід до аналізу поняття «економічна безпека».

Системним є визначення критеріїв економічної безпеки наведені М. Єрмошенком. Ними є: економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до економічного саморозвитку, високий рівень самодостатності економіки, похідність від завдань економічного зростання [4, с. 26]. Такий перелік критеріїв економічної безпеки здається більш придатним. Перевагою цього визначення є всебічний підхід до комплексного розкриття особливостей забезпечення економічної безпеки. Це – спроможність самостійно втілювати в життя власну економічну політику; здатність економічної системи до стійкого розширеного відтворення; забезпеченість країни природними, трудовими, фінансовими та іншими ресурсами; врахування похідності рівня забезпечення економічної безпеки від внутрішніх та зовнішніх обставин та багато інших. Виходячи з цього М.М. Єрмошенко вважає, що економічна безпека є такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [4, с. 29].

Слід підкреслити особливість, що на економічні інтереси впливають не лише загрози економічній безпеці, а й загрози інших сфер національної безпеки та національної безпеки в цілому. З урахуванням цього і повинно формуватись визначення економічної безпеки, яке враховує стан захищеності економічних інтересів від загроз національній безпеці.

Включення до складу поняття економічної безпеки «економічних інтересів» та «загроз» потребує також розкриття їх змісту. У вітчизняних наукових працях цим категоріям недостатньо приділено уваги. У самому загальному вигляді інтерес є реальною причиною соціальних дій, що лежать в основі безпосередніх спонукань – мотивів, ідей і т.п.

Існує значний розбіг у поглядах на конструювання визначення економічних інтересів. Г.А. Пастернак-Таранушенко вважає, що економічні інтереси – це зацікавленість однієї або групи держав, міжнародних фінансових, торговельних або виробничих об'єднань та груп в одержанні економічних переваг [10, с. 224]. Значна концентрація думок вчених проявляється у визначенні інтересу взагалі та економічного інтересу зокрема через потребу. Так, М.Г. Чумаченко, аналізуючи економічні інтереси, визначає, що «інтереси – це усвідомлені суспільством, со-

ціальними класами і групами, окремими індивідуумами потреби» [9, с. 3]. М.М. Єрмошенко також визначає економічні інтереси як «сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки» [3, с. 19].

Дійсно, суспільні та державні інтереси в цілому відображають прагнення суспільства та держави наблизитися до реалізації мети свого існування, яка полягає в забезпеченні найвищого рівня розвитку по всіх сферах життєдіяльності для задоволення найважливіших життєво необхідних потреб кожної людини – члена суспільства та забезпечення високого рівня якості життя. Потреби викликають певні мотиви і спонукання, що формують той або інший тип поведінки для досягнення наміченої мети. Прагнення забезпечити ефективність наближення до цієї мети обумовлює корекцію самих потреб. Таким чином, можна чітко простежити, що на етапі від визначення потреби до реалізації мети виникають певні інтереси, що мають як стійкий постійний характер, так і тимчасовий, обумовлений наявністю внутрішніх і зовнішніх обставин. Одночасно інтереси гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства і держави в одержанні економічних, соціальних переваг для виживання, становлення та суспільного розвитку.

Тимчасовість або постійність інтересів обумовлюється характером встановленої мети (цілі) для його досягнення. Тобто якщо цілі є тактичні, поточні, то можна говорити про тимчасові (тактичні) інтереси, та навпаки, якщо цілі стратегічна – постійні (стратегічні) інтереси. Крім того, сформовані інтереси у суспільстві також мають особливість виявлятися у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, таких як: соціальна, політична, екологічна, науково-технологічна, інформаційна, економічна, військова, що забезпечують функціонування суспільства. Тобто національні інтереси гармонійно поєднують соціальні, політичні, екологічні, науково-технологічні, інформаційні, економічні та військові національні інтереси. Має особливості класифікація національних економічних інтересів, що надана Ф. Шлемком та І. Більком [11, с. 12]. Вони поділяють національні економічні інтереси не тільки за сферами розповсюдження, а й за ступенем важливості, тривалістю дії, характером зіткнення, місцем дії та за ступенем реалізації.

Таким чином, національні інтереси синтезують у собі усвідомлення державою, суспільством та індивідуумом потреб і мотивів їхніх дій, вони віддзеркалюють ідею і мету соціально-економічних і політичних дій, гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави до одержання переваг суспільного розвитку. Інтереси, представляючи собою як тактичну (тимчасову), так і стратегічну та перспективну компоненти, є тим вектором, який спрямований у напрямку досягнення мети як головної ідеї існування суспільства, що полягає у можливості реалізації нації в найвищому рівні розвитку по всіх сферах суспільної життєдіяльності. Все це властиве й економічним інтересам. Таким чином, економічні інтереси повинні відтворювати орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави

щодо економічних переваг, збагачення, економічної незалежності. Але особливістю їх досягнення є певний рівень існування та розвитку. Саме ідеологія розвитку потребує забезпечення економічних переваг, незалежності та збагачення, які обумовлюють її становлення.

Важливою складовою частиною понятійного апарату економічної безпеки є визначення категорії «загроза». У загальному розумінні загроза – це комплексне, багатofакторне поняття, яке обумовлюється станом або тенденціями, цілеспрямованими діями або бездіяльністю, які негативно та руйнівно впливають на стан сфер, що складають національну безпеку, так і у залежності від масштабу впливу на всю систему забезпечення національної безпеки держави. В системі національної безпеки загрози представляють собою потенційні та чинні небезпеки, які перешкоджають досягненню національних економічних інтересів.

В.Т. Шлемко та І.Ф. Білько під загрозою економічній безпеці вважають явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [11, с. 13]. При цьому автори упускають такі важливі складові економічної загрози, як фактори та умови, стан або тенденції. Недостатньо розкритими також залишаються питання діяльності щодо завдання шкоди через неправомірні дії або через злочинну бездіяльність.

Автори Концепції економічної безпеки України визначають, що «загрозами економічній безпеці України є чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, чим створюють небезпеку для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної та політичної системи» [7, с. 9].

Б. Губський до загроз економічній безпеці відносить фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу [2, с. 18].

М. Єрмошенко визначення загроз надає у двох варіантах. По-перше, він надає визначення безпеки як об'єктивно існуючої можливості негативного впливу на якість явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до загрози, кризового стану тощо. Та, по-друге, визначає категорію «загроза» через небезпеку як конкретну і безпосередню форму безпеки або сукупності негативних чинників чи умов [4, с. 23].

Категорії «загроза» і «ризик» визначає значна кількість провідних фахівців з проблем економічної безпеки. Це праці В. Мунтіяна [8], О. Новікової [9], Є. Бухвальда [1]. О. Новікова ототожнює поняття «загрози» та «ризик» [9, с. 29], вважаючи, що вони призводять до руйнування умов відтворення та розвитку держави, суспільства, особи. Використання категорії «ризик» у теорії економічної безпеки дозволить значно підвищити ефективність державного управління через можливість здійснення оцінки і управління ри-

зику ймовірності виникнення та обсягів дестабілізуючих проявів і збитків від дії загроз економічній безпеці.

Реальні та потенційні загрози економічній безпеці держави потребують проведення виваженої державної політики щодо усунення причин їх формування та прояву негативних наслідків за напрямками та конкретними заходами їх попередження та скасування. В цьому контексті принциповим питанням є вірне визначення та систематизація загроз і напрямів державної політики економічної безпеки держави. При їх визначенні виникає потреба у з'ясуванні причин, якими вони обумовлені, та систематизації низки заходів з реалізації основних напрямів забезпечення економічної безпеки.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Опрацювання теоретичної основи економічної безпеки надає можливість систематизувати вимоги щодо формування сутності, змісту, структури економічної безпеки держави. Визначення економічної безпеки повинно враховувати вимоги чинної системи національної безпеки України, бути органічно вбудованою підсистемою. Воно має бути стислим і емним.

На нашу думку найкраще підкреслює значущість економічної безпеки як підстави для розвитку країни таке визначення: економічна безпека – це сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного поновлення та самовдосконалення.

Список літератури:

1. Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25-35.
2. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: Монографія. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001. – 122 с.
3. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1-2. – С. 18-24.
4. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
5. Жаліло Я.А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнар. відносин. – 2001. – Вип.26. – С. 24-27.
6. Ипполитов К. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России. – М.: РСПБ, 1996. – 263 с.
7. Концепція економічної безпеки України / Ін-т. економ. прогнозування; Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
8. Мунтян В.І. Економічна безпека України. – К.: КИИЦ, 1999. – 463 с.
9. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк.: ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
10. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / За ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
11. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

Кутузова М.М.

Восточноевропейский национальный университета имени Леси Украинки

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ, ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье анализируются исследования отечественных и зарубежных ученых для формирования концептуальных основ экономической безопасности. Прорабатывается понятийный и категориальный аппараты экономической безопасности. Определяются негативные тенденции в экономической сфере национальной безопасности и разрабатываются пути их преодоления.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономический интерес, экономическая необходимость, принципы, угроза, риск, механизмы.

Kutuzov M.M.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY, FORMATION AND DEVELOPMENT OF ECONOMIC SECURITY

Summary

This article analyzes the domestic and foreign research scientists form the conceptual basis of economic security. The conceptual and categorical apparatus of economic security are given. Identify negative trends in economic development and national security of the ways to overcome them.

Keywords: national security, economic security, economic interests, priorities, principles, threats, mechanisms of risk.